

DIE „GEEST DER EEUW”, 'N NEDERLANDSE KONTROVERS IN DIE EERSTE HELFTE VAN DIE NEGENTIENDE EEU.

„Zij zullen het niet hebben,
De goden van den tijd.”—Da Costa.

In teenstelling met die bevryding van die Nederlande van die Spaanse juk is die verlossing uit die Franse heerskappy in 1813 nie deur 'n periode van voorspoed gevolg nie. In 'n studie „Van Kist tot Daalberg” vergelyk J. KOOPMANS die vaderlandse wêreld van omstreeks 1815 by 'n eenselwige provinsiestadje waar die lewe traag verloop en, by gebrek aan innerlike geeskrag, nog slegs waarde aan die buitekant van die dinge geheg word.¹⁾ Gedurende die Franse jare was die volk deur armoede verswak en uitgeput, die energie was verslap, en rus was alles waarna die mense verlang het. Selfgenoegsaamheid en nasionale selfoorskating word die kenmerkende trekke van die restaurasietydperk.²⁾ In sy bekende studie „De beteekenis van 1813 voor Nederland's geestelike beschaving” sien Huizinga hierdie jaar nie as die begin van 'n vernuwing nie, maar slegs as 'n voortsetting van die proses van geestelike verarming wat alreeds aan die einde van die 17de eeu begin het. Hy ontwaar 'n soort van heimweë na die gladde rus van die 18de eeu waaruit die Napoleontiese krygsera die Nederlanders so fel wakker geskrik het.³⁾ Sowel in Nederland (sedert 1815 met België verenig) as in die omliggende lande heers die reaksie wat 'n terugkeer meebring na toestande waarteen die 18de eeuse Verligting en die Franse Revolusie hulle gekeer het. Daarlangs bly natuurlik die aanhangers van die verligtingsideë, wat in 1848 die oorwinning sal behaal, bestaan.

Die stryd tussen reaksie en verligting wat die jare na Napoleon se val kenmerk, word deur Von Treitschke as volg geteken vir wat Duitsland betref: „Rationalisme en godsdienstig gevoel, critiek en mystiek, natuurrecht en historiese staatsleer, nazareniese en helleense idealen, nasionalisme en cosmopolitisme, liberale en feudale strevingen, bestreden en kruisten elkander in eeuwige wisseling.”⁴⁾

In Nederland konsentreer hierdie stryd hom gedurende hierdie jare hoofsaaklik rondom die begrip „geest der eeuw”, 'n begrip wat twee aangesigte het al na gelang van die standpunt van die beskouer. Vir die voortsetters van die verligting is die gees van die eeu die gees van vooruitgang en, na 1830, van seëvierende liberalisme. Die

1) J. KOOPMANS, Letterkundige Studiën over de Negentiende Eeuw, Amsterdam, 1931, blz. 77.

2) T. POPMA, Byron en het Byronisme in de Nederlandsche Letterkunde, Amsterdam, 1928, blz. 122.

3) J. HUIZINGA, Tien Studiën, Haarlem, 1926, blz. 80.

4) DR. P. KLINKENBERG, De Restauratie 1815-1830, Amsterdam, 1929, blz. 290.

verspreiding van algemene kennis bly vir hulle die middel tot verbetering van die wêreld. Nog later neem hierdie gees 'n revolusionêre karakter aan. Vir die manne van die „reaksie”, vir BILDERDIJK, DA COSTA, GROEN VAN PRINSTERER en ander contra-revolusionêres, was die „geest der eeuw” egter nie iets om toe te juig nie; vir hulle was dit die gees van ongelooft en verwerping van alle gesag. Eweas die reaksionêres in ander lande verdedig hulle weer die goddelike reg van vorste teenoor die beginsel van volksoewereiniteit. Deur die manne van die verligting word hulle as bekrompe „dompers” beskou. Die digter BOGAERS roep bv. uit:

Poog dan, met dweeprig angstgeschreeuw,
 Bekrompenheid den geest der eeuw
 Te stuiten in 't onstuitbre streven;
 Treën wij hem na, met kloek beleid
 Den schat verzaamlend, dien hij spreidt;
 Die schat is kiemend leven.

Ondanks hierdie verheerliking van die gees van die eeu is ook BOGAERS nie van werklik revolusionêre neigings gedien nie. Hy is 'n voorstander van reg en menslikheid, maar ook van orde, wat, in hierdie geval, gesimboliseer word deur die Oranjehuis.⁵⁾ Op politieke gebied is daar inderdaad nie veel wesenlike verskil tussen die aanhangers en die bestryders van die „vooruitgang” nie. Die stryd wat nog tussen die voortsetters van die ou State- en die ou Oranje-party gevoer word, dra vernaamlik 'n literêre karakter. HUIZINGA kenskets dit as 'n „schimmenstrijd”.⁶⁾

Die anti-liberale ideë van die reaksie is veral verkondig op die private kolleges wat BILDERDIJK in 1817 te Leiden begin het en wat besoek is deur figure soos DA COSTA, CAPADOSE, WILLEM en DIRK VAN HOGENDORP, later GROËN en selfs JACOB VAN LENNEP, wat egter spoedig 'n ander rigting ingeslaan het.

Wanneer ons die redelike verligtingsideaal met die romantiese gevoelswêreld waarin die reaksionêres onder BILDERDIJK se invloed geleef het, vergelyk, kom ons tot die konklusie dat die verligters in beginsel die nuwe tyd verteenwoordig het, terwyl die reaksionêres na die ou tyd met sy vorstelike absolutisme en godsdienstige onverdraagsaamheid terug verlang het. Tog is dit moeilik om tussen die twee te kies: die vlakke selfgenoegsaamheid en verheerliking van die „vooruitgang” en van die grootheid van die mens, die eiegeregtige geloof in deug en sedelike volmaakbaarheid, en veral die gebrek aan belangrike figure, maak die Verligting, soos dit hom in hierdie jare

⁵⁾ C. G. N. DE VOOYS en W. H. STAVERMAN, Uit de litterarische fantasiën en kritieken van Cd. Busken Huet, Leiden, 1931, deel I, blz. 166

⁶⁾ J. HUIZINGA, a.w., blz. 97.

voordoën, al ewe weinig aantreklik as die reaksie, waarin ten minste lewe en gloed bespeur kan word. BUSKEN HUET, self man van die verligting en een van die groot „tugmeesters” van sy eeu,⁷⁾ kla dan ook in ’n opstel oor VAN LENNEP oor „deze saae 19de eeu met haar konstitusioneel koningschap en haar parlementaire steekspelen (ons is hier al verder: na 1848!), in ons vervelend vaderland met zijne officiële opleiding tot christelike deugden en zijn onervarenheid in den gezelschapstoon . . . heeft (VAN LENNEP) . . . middel gevonden om 50 jaren amusant te zijn”.⁸⁾ Hierdie klag verskil nie so heel veel van die boetesange wat HUET se geestelike antipode DA COSTA sy eeu in die gesig geslinger het nie, soos waar hy in sy „Wachter! Wat is er van den nacht” (1847) sê:

En toch? hoe hoog, hoe stout de *Tijdgod* zweeft en streeft,
een vruchtloos jagen naar bevrediging! een zielsbeklemming
op ’t steeds bekorte pad naar de einden van onze aard,
bij ’t vorsen naar het doel dier teugelloze vaart!
En toch! bij elken stap van vordring in de streling
van trots en zinlijkheid, dat schrikgedrocht: Verveling!⁹⁾

Verveling: dieselfde woord wat HUET gebruik het, hoewel die diagnose wat hulle stel, en die remedie wat hulle vir hierdie siekte van die eeu voorskryf, nog al enigsins verskil. Die Franse beskawing, wat vir HUET die liggende voorbeeld is, is vir DA COSTA ’n poel des verderfs. Hy roep sy volk op om te kies tussen wat hy noem: die God des Bijbels of die God der Eeuw. Dit klink in alle geval manliker en kragtiger as die futlose beate verheerliking van die mens wat ons by ’n verligte digter soos Withuis verneem:

Welzalig is ’t genot den mens zo groot te aanschouwen!¹⁰⁾

DA COSTA het ten minste nog oog vir die nadele wat die werktuig, die machine, met hom gebring het, „want,” sê hy in sy tydsang „1648 en 1848”:

want aan die menigten, om werk en brood verlegen,
benijdt het werktuig, aan des mensen plaats gestegen,
den arbeid en zijn loon. De Maatschappij gevoelt
haar evenwicht verstoord. Haar lichaam kwijnt en woelt
bij beurten: ’t is de plaag van kankrend *pauperisme* . . .

En reeds voorspel hy „d’ooverzienbre krijg der Armen en der Rijken”. Die belangrikste gebeurtenis in hierdie stryd tussen verligting en reaksie in Nederland is die verskyning in 1823 van DA COSTA

⁷⁾ J. PRINSEN J. L.zn., Handboek Nederl. Letterk. Gesch.

⁸⁾ DE VOOYS en STAVERMAN, a.w., blz. 92.

⁹⁾ Vir sitate uit DA COSTA is deur my gebruik: Da Costa’s Kompleete Dichtwerken, uitgegeven door J. P. Hasebroek, Elfde Druk.

¹⁰⁾ DE VOOYS en STAVERMAN, a.w., blz. 162.

se „Bezwaren tegen den geest der eeuw”.¹¹⁾ Terwyl BILDERDIJK die gees van sy tyd, wat hy gehaat het, ontvlug het in die verlede en in visioene van die ondergang van die wêreld, het die vurige jong bekeerling DA COSTA tot 'n direkte aanval oorgestaan. In 1823 was juis die uitvinding van die boekdrukkuns herdag, 'n feit wat vir die voorstanders van die Verligting aanleiding geword het tot 'n verheerliking van hul eie tyd en van die Vooruitgang in die algemeen. In die St. Bavo-kerk te Haarlem is 'n grootse fees gevier waarby o.a. die breedsprakige kanselredenaar VAN DER PALM opgetree het. Hoewel die Nederlandse reaksie nie sover gegaan het as dié in Frankryk nie, waar, by 'n Kamerdebat oor 'n nuwe Perswet in 1826, een van die ultras uitgeroep het: dat die boekdrukkuns een van die plae was waarmee MOSES (lees: die HERE) Egipte *nie* getref het nie,¹²⁾ was dit tog 'n goeie geleentheid vir DA COSTA om al sy besware teen die Verligting in boekvorm te uit. Dis werklik ontstellend wat hier sogenaamd op Bybelse gronde alles beweer word, maar dit weerspieël die gees van die reaksie in die meeste Europese lande van daardie dae, en as ons goed luister, kan ons daarin selfs die voorspel verneem van die anti-demokratiese, anti-humanistiese gees wat vandag soveel ellende in die wêreld veroorsaak het. So heet Verdraagsaamheid en Menslikheid „toverwoorden waarmee men de mensen begoochelt”; wat die Skone Kunste betref, stel DA COSTA vroeër eeue bo sy eie tyd, nie soseer omdat hulle groter kuns voortbring het nie, maar omdat die Evangelie RAFAEL en RUBENS besiel het, die Franse omwentelingsgees daarenteen die Jakobyn David; in 'n hoofstuk oor die konstitusie word die volk as 'n hersenskimmige wese gekenskets, die Koning egter as die verteenwoordiger van God op aarde, wat selfs nie aan sy eed op die konstitusie gebind is nie; voorts betoon die skrywer hom 'n voorstander van Geboorte-adel en -voorregte en 'n teenstander van te veel onderwys; terwyl hy in sy hoofstuk oor Vryheid en Verligting die mening uitspreek dat die eeu waarin hy lewe nie 'n eeu van verligting is nie, maar een van afgodery, bygeloof, onkunde, en duisternis. Veral die laaste aantyging klink nogal kras uit die mond van 'n man wat in soveel opsigte teruggekeer het tot die bygeloof wat juis die Verligting met felheid bestry het. As voorbeeld noem ek die bygeloof verbonde aan die verskyning van komete wat alreeds in die 17de eeu deur BALTHASAR BEKKER en PIERRE BAYLE, voorlopers van die Verligting, skerp veroordeel is.¹³⁾ Wat skryf DA COSTA egter in 1819 aan W. VAN HOGENDORP? In daardie jaar het nl. 'n komeet sy verskyning gemaak. DA COSTA skryf dan as volg: „Wat zal de verschijning van de comeet

¹¹⁾ Enkele feite is ontleen aan M. E. KLUIT, *Het Réveil in Nederland*, Amsterdam, 1936, blz. 83 vg. Die „Bezwaren” is in 1923 heruitgegee deur Dr. J. C. Rullmann.

¹²⁾ KLINKENBERG a.w. plz. 172.

¹³⁾ vgl. P. GEYL, *Geschiedenis van de Nederlandsche Stam*, Amsterdam, 1934, deel II, blz. 680.

beduiden? want als onder de banieren van Teisterbant dienende, is 't ons geen van beiden te vergeven, geen beteekenis aan dit verschijsel te hechten. Doch al mocht er de ondergang der wereld door voorspeld worden, zo gaat ons dit niet verder aan dan met betrekking tot onze godsdienstige principes." ¹⁴⁾

Hoewel daar in DA COSTA se klagte oor die oppervlakkigheid van sy tyd en die oorskating van die verstand sekere waarheid gesteek het, was sy remedie erger as die kwaal. Met die badwater het hy die kind weggegooi. Hy was bv. teen sosiale maatreëls gekant en spreek met minagting oor ROBERT OWEN se pogings om „armoede en ondeugd onder de menschen uit te roeien". ¹⁵⁾ Daarteenoor stel ons die volgende getuienis oor OWEN se sosiale arbeid: „Als een dorado lag OWEN'S schepping te midden van de rampzaligste fabrieksdorpen". ¹⁶⁾ Die afskaffing van die slawerny is in DA COSTA se oë „hersenschimmige menshelijke wijsheid". DA COSTA se verheerliking van die goddelike reg van konings is origens in stryd met die beginsels van die Nederlandse opstand soos o.a. neergelê in die „verlatinge" (die vervalte-verklaring van koning Filips die Tweede) in 1581. HUGO DE GROOT en ander aanhangers van die State-party in die ou Republiek hoef ek hier nie te noem nie, want vir BILDERDYK en sy skool, wat WAGENAAR se geskiedenis-opvatting so fel bestry het, was hulle verdoemd.

Die reaksie van die verligte Nederland op DA COSTA se boekie was geweldig. Dit het artikels en geskrifte gereent, waarin DA COSTA o.a. voorgestel word as 'n „blaffertje tegen den Geest der Eeuw," en sy boek as 'n „wormstekig lettervruchtje". PROF. N. G. VAN KAMPEN het die handskoen opgetel vir die gesmaaide gees van die eeu in sy boekie: „Verdediging van het Goede der 19de eeuw". Ook BILDERDYK het hom in die stryd gemeng, wat die vlamme natuurlik nog hoër laat oplaai het.

Ondanks die bekrompe denkbeelde van BILDERDYK, DA COSTA, CAPADOSE ('n teenstander van inenting bv.), e.a., was daar lewe in hierdie kring, waaruit o.a. die Réveil voortgekom het, wat gelukkig, veral op sosiale gebied, 'n heel wat ruimer standpunt as DA COSTA c.s. ingeneem het. Die Nederlanders van 1823 het die dieper betekenis van DA COSTA se besware nie ingesien nie. Die liberale POTGIETER, wat egter ook sy tyd bestry en die slapheid van sy tydgenote gegesel het, het hom in daardie opsig nouer aan DA COSTA as aan sy lou mede-liberale verwant gevoel. „In den strijd tegen hun tijd was deze Dweper met het Ene (d.i. DA COSTA), de bondgenoot van den Vriend

¹⁴⁾ KLUIT, a.w., blz. 63.

¹⁵⁾ FRANS BASTIAANSE, Nederlandsche Letterkunde, Amsterdam, 1925. deel III. blz. 169.

¹⁶⁾ KLJNKENBERG, a.w., blz. 60.

van het Veelvoudige (nl. POTGIETER)", aldus VERWEY.¹⁷) POTGIETER noem DA COSTA selfs :

Niet maar onze tweede, onze grootere Vondel.
Die waardig den rechtstoel der tijden bekleedt . . . .,

'n voorbeeld origins daarvan hoe by die beoordeling van 'n tydgenoot die juiste perspektief kan ontbreek.

Ook DA COSTA behoort ten slotte tot die groot beweging van die romantiek wat op alle gebiede so vrugbaar sou blyk en wat hom nie net soos BILDERDYK in somber ondergangsdrome laat neersink het nie, maar hom vurig laat hoop het op die toekoms van 'n vrede-ryk wat volgens sy mening aanstaande was. Hoor hoe hy sy mede-bekeerling, CAPADOSE, opwek :

Niet voor u, noch voor mij is deze aarde gemaakt.
noch de droom van haar laffe vermaken!
Onze vleugels gerept! onze boeien geslaakt!
om een hoger aanschouwing te smaken!

Dit is die toon van die romantiek, die toon van onvoldaanheid met die aardse en van ongeneeslike heimwee na 'n skoner wêreld wat ons orals in Europa omstreeks hierdie tyd beluister, by BYRON en SHELLEY, so goed as by GOETHE, NOVALIS en VICTOR HUGO. In soverre verteenwoordig DA COSTA altans in Nederland méér die „gees van sy eeu" as die selfvoldane verdedigers van die vooruitgang!

H. A. MULDER.